

դրոշմներում և աւերակ տներին բազմաթիւն էր: Սկսուեց զիւրկները փրատակներին տակին հանելու գործողութիւնը. այս գործին մեծապէս օգնեցին թէ՛ ժողովուրդը և թէ՛ մանաւանդ զօրքը: Սարսափելի այն էր, որ երկրաշարժը կրկնուեալ էր ժամը մի քանի անգամ երբեմն թոյլ և երբեմն զօրեղ ցնցումներով ու հարուածներով և շարունակուեալ էր իւր աւերածութիւնը: Այս հանգամանքը թոյլ չէր տալիս ոչ որք մանկ կիսախաբխու տները գոնէ ուտելիքները դուրս բերելու. զգացում էր հացի և անկողնի պակասութիւն: Ամենից շատ վնասուածները հայերից նրանք էին, որոնք ապրում էին հայոց եկեղեցու կից փողոցներում, որտեղից և սկսուեալ է թուրքաց թաղը. հէց մեր և կից փողոցում ոչ մի տուն չէր մնացել, բոլորն էլ աւերակ էին դարձել. նոյն իսկ անկարելի էր աներկիւղ կերպով տներին բազմաթիւ ապաստանաբան գտնել: Մտածեցի մեր թաղի բոլոր ընտանիքներին անհափոխել քաղաքային աղբիւն, ու մեր ամբարայն կլորները, և այնտեղ մի կերպ ապահովել նրանց: Այսպիսով 14 ընտանիքի բնի բնի գումարելով, տեղափոխեցի քաղաքային աղբիւն և եկեղեցուց մի երկու տասնեակ մանր զօրքեր և հասերները դուրս բերել տալով՝ կարողացանք մի ծածկ շինել և նրա մէջ տեղափոխել կանանց և երեխայոց: Առաջին երեք օրը մինչև Քաղաքի օգնութիւն հասնելն ինձ վրայ առայ այդ ընտանիքներին կերակրելու և խնամելու հոգսը: Մեծամեծ զօրքերով ինքներով կարողանում էինք հաց ու մթերք գտնել մանաւանդ երկրորդ օրը, երբ ոչ ոք չէր խնայում չէր համարձակուում խնայում չէր: Այսօր, մեր ընտանիքներին համար պատրաստուած կերակուրից, թէլից և ամենայն մի ունեցածից օգտուում էին նաև աղքատներն ըստ չափու կարողութեան:

Երկրորդ օրը, առաւօտեան, գերեզմանափորներ ուղարկեցի հանգուստեան, որ մի կարգ մեծ և մի կարգ էլ փոքր գերեզմաններ փորեին. ես գիտէի, որ նշնեցեալներին տէրերը ժամանակ չեն ունեւելին այս ամեն հը, ինչ, այո, պարոնս դարձածները: Սլլգա Միխայիլիւնս մտաբերեց, թէ ինչպէս ինքը, տանը մեծակ չձանձրանալու համար, ամուսնութեան առաջին ամիսները քաղաք էր գնում հաշտարար դատաւորներին ժողովին, որտեղ իւր կնքահօր գրաքն Ալեքսէյ Պետրովիչի փոխարէն երբեմն իւր ամուսնիւր, Պետր Պետրովիչն էր նախագահում: Նախագահական ակտը բաղմամբ, նշանագրեցեալը հաջած, շղթան վրէն նա փոխուեալ, բոլորովին ուրիշ մարդ էր դառնում: Չեւորի վսեմ շարժումներ, որոտացող ձայն, «ինչ», «հըմ», անհոգ ձայնի եղանակ... Սովորական մարդկային ամեն ինչ, նրա սեպհականը, որ Սլլգա Միխայիլիւնս սովոր էր տեսնել տանը, կորչում էր վնասութեան մէջ և գահ բաղմամբ ոչ թէ Պետր Պետրովիչն էր, այլ մի ուրիշ մարդ, որին ամենից էլ պ. Նախագահ էին անուանում: Այն գիտակցութիւնը, թէ ինքն իշխանութիւն է—նրան արգելք էր լինում տեղը հանգիստ նստած մնալու, և նա առիթ էր որոնում գանգը հնչեցնելու, ժողովրդի վրայ ազդեան հայեացք ձգելու, կանչելու... Ինչիցն էր առաջանում նրա կարծատեսութիւնն ու խոլութիւնը: Երբ որ յանկարծ սկսուեալ աշը շատ շուտեանի, ակնաշը լաւ չլսելի, վնասեց յոգեքը կիտելով պահանջում էր, որ բարձր խօսեն և սեղանին մօտիկ գան: Նա իւր վնասութեան բարձրութիւնից լաւ չէր կարողանում որոշել զէնքերն ու ձայները, այնպէս օր, եթէ այդպիսի բազմաթիւ մօտենալու լինէր ինքը Սլլգա Միխայիլիւնս, թուում էր, թէ նա կնոջն էլ հարցնելու էր, «Երբ ազգանումը»: Ինչո՞ւ ինչպիսի վկաներին նա դու էր ասում, հանգիստականներին վրայ այնպէս էր կանչում, որ ձայնը փողոց էր հասնում, իսկ փաստաբանն

նալ այդ մասին մտածելու. նոյն պատճառով էլ ուղարկեցի հանգուստարան տղամարդիկ և կանայք, որ առաջինները տղամարդկանց դիակները լողացնեն, իսկ երկրորդները կանանց: Վերցնելով ինձ հետ մի աշխարհական ընկեր, սկսեցի պատուել հայոց թաղերը, դիտելու ծխականներին և վերահասու լինելու նրանց կրած վնասներին: Հայ ժողովուրդը միանգամայն զրկուել էր իւր բնակարաններից, մեծամասնութիւնը հանել էր իւր բոլոր կահկարասիքն անվնաս և ամեն տուն տեղափոխել էր իւր գաւթում կարգիտները կամ տախտակներից չինուած փոքրիկ տնակներում և վրաններում: Միթէթարելով և շատ տեղ «հոգոցներ» ասելով, պատուիրեցի, որ մինչև ժամը երկուսն ամենքն էլ իրենց նշնեցեալները տեղափոխեն հանգուստարան նոյն իսկ առանց գազաղի, օրովհետև դազաղ չկող չկար: Այդ օրը մինչև երեկոյ ես իմ ընկեր քահանայի հետ հողին յանձնեցի բոլոր նշնեցեալներին և այսպիսով միջոց տուի ամենքին զբաղելու արդէն կենդանի մնացածներով և հոգալու նրանց կարիքները:

Լուր հասաւ, որ մի աղքատ-մօրացիկ կին չէ երևում քաղաքում—նշանակում էր, որ նա մնացած էր փրատակների տակ, բայց որտեղ, այդ յայտնի չէր. երթարելով, որ նա երկրաշարժի ժամանակ կարող էր եկեղեցու պարսպի փրատակների տակ մնացած լինել, կարգադրեցի հաւաքել թափուած քարերն այնտեղ, որտեղ սովորաբար նստում էր այդ մօրացիկ կինը, և իսկապէս երրորդ օրը երեկոյան հանուեցաւ թշուառ կնոջ դիակը և իսկոյն տեղափոխեցու հանգուստարան, ուր և հողին յանձնեցաւ: Այսպիսով և ոչ մէկ հայ զօր չմնաց հոգակոյտներին տակ, ամենքն էլ այժմ հանգուստանում են գերեզմաններում...

Այդ ժամանակ, մինչդեռ հայ և այլ քրիստոնէս ժողովուրդները մտածում էին իրենց տան իրեղենները փոխադրելու և ընտանիքները կերակրելու և խնամելու վրայ, մահմեդական տարրը իւր նշնեցեալներին դիակներն էր որոնում

ըի հետ անտանելի վատ է վարում: Եթէ խօսողը երկուեալ հաւատարմատար էր, Պետր Պետրովիչը զէպի նա փոքր ինչ կողքի էր նստում ու աշքերն հուպ տուած առաստաղին նայում, օրով ուղում էր ցոյց տալ, թէ այստեղ ամենին երկուեալ հաւատարմատարի կարիք չկայ և թէ ինքը նրան փոխալ անգամ չէ ուղում և խօսածն էլ չի լսում. իսկ եթէ խօսողը հասարակ հաղնուած մանաւոր փաստաբան լինէր, այն ժամանակ Պետր Պետրովիչը խորին ուշադրութեամբ լսում էր նրա ասածներն և ծաղրական, ոչնչացնող հայեացք ձգում վրան—այն թէ ինչ փաստաբաններ են այժմ, ուղում էր ասել նա: «Երանով ինչ էր ուղում ասել»—ընդմիջում էր նա: Թէ որ ճշտմամբ հաւատարմատարը սի քանի օտարալի բառեր գործածէր և փոխանակ «ֆախտի» բառի «ֆիխտի» կերպանմանը, իսկոյն Պետր Պետրովիչը կրկնեղանանար ու կրկնաբարէր. «Ինչ, ինչպէս: Ֆիխտի: Այդ ինչ է նշանակում»: և յետոյ խրատելով կրկնատէր. «այնպիսի բառ մի գործածէք, որ ինքն երբ չէք հասկանում»: Նա հաւատարմատարը, ճառն աւարտելուց յետոյ, քրիստոնէսական կրօնական, իսկ Պետր Պետրովիչը, ինքնագոհ ծայրը երեկոյն, յաղթական կերպով թիկն կրտար բազկաթոսին: Փաստաբաններին դիմելու նա փոքր ինչ նմանում էր գրաքն Ալեքսէյ Պետրովիչին. բայց երբ գրաքն աւսում էր. «Պաշտպան, փոքր ինչ լուցէք»—դա բարեհոգի-ծերուկի նկատողութիւն էր լինում, մինչդեռ Պետր Պետրովիչը նոյն բանն ասելիս՝ դա կոպիտ ու լարուած արտայայտութիւն էր ստանում:

(Գրաբանակոյն)

Ոստանիկ

աւերակ տներին, քարվանսարաններին, բաղնիքներին և այլ բնակարաններին փրատակների մէջ: Չարունակ հանում էին դիակներ—և ասանակներով, մտնաւող բաղնիքներին միջից: Սիւրտ պէտք էր, որ կարողանար անտարբեր աշքերով դիտել այդ սոսկալի տեսարանը... Դիակները—կանանց դիակները—մինը միսի յետեղի դուրս էին հանուած այլանգաւած, կապառք... հանում են մի մայր, գրկին իւր ծծկեր մանուկը. հանում են մի կին, որի գոնէն է փշրուած. հանում են դիակներ, որոնցից մինի կուրծքն է ջարդուած, միսի ստամոքսն ու փորոտիքը բացուած և այլն, և այլն... Հայոց Գեարքեան՝ զիւղի թշուառ գիւղացիները թուրքաց ճումա-մէջիդի բաղնիւ, սուր-թըրակն միդաւանս դպրոցի փրատակների մէջ որոնում են իրենց համագիւղացի ուսուցիչ Լեոն Վասսանցի դիակը, որ տասներեկու թուրք աշակերտների հետ մնացել է փրատակների տակ: Նա, վարոցի բաղնիւ, փրատակների մէջից դուրս են քաշում թշուառ հայ ուսուցչի այլանգաւած դիակը, իւր աշակերտների դիակներին հետ միասին. թշուառ ուսուցչի անբաղ կնոջ լաց ու կծր փշրուած է ամենքին...

Միևնոյն արտաձևիկ տեսարանն էր տեղի ունենում և հայ զօրներին փրատակների տակից դուրս բերելու ժամանակ... Բայց ինչ անէ տարաբաղ շաւախներն. երբ աշքերում շորացել է արտաուրը և նա միայն սուպուի նման դիտում է, թէ ինչ է կատարում իւր շուրջը... Իրականք և դիակներ—անվերջ դիակներ, այլանգաւած դիակներ մարդու, անասունի... փշում է սարսափելի գարշահուտութիւն...

Բայց ո՞վ պիտի հանէ այն մարդկանց դիակները, որոնց գոյութիւնը յայտնի չէ ոչ որք... Ո՞վ գիտէ թէ քարվանսարաններում, իշխաններում և թէլաւաններում բռնի բռնի օտարական մահմեդականներ կան մնացած փրատակներին տակ. որոնք ոչ բարեկամ ունեն, ոչ ազգական, ոչ ծանօթ, որոնք օտար էին և եկել էին Չամախի մշակութիւն անելու յատկապէս իրենց և օտարութեան մէջ գտնուած իրենց ընտանեաց օրակապ պարէնը հայթայթելու համար...

Սարսափելի անձրեկի յետեղ ձիւնը: Ժողովուրդը փախչում է Չամախուց. երկաթներն ու կանայք ցրտից ու սովից սկսել են հիւսնդանալ... Անկարագրելի է թշուառութիւնը...

Տ. ա. ք. Մարաղեան

ՂՈՒՔԱՅԻՑ մեզ գրում են.—Փետրուարի 8-ին, առաւօտեան ժամը 10 ին, այստեղ դարձեալ երկրաշարժ՝ պատահեց. այս անգամ մի քանի տներ վնասուեցին, այնպէս որ հարկ եղաւ այդ տների բնակիչներին տեղափոխել ուրիշ բնակարաններ վախը հեղուհեղ սկսում է վարակել ժողովրդի բոլոր խաւերը. շարժի ժամանակ ամենքը տներից ու խանութներից դուրս թափուեցին փողոց և բաւական ժամանակ մնացին տեղացող ձիւնի տակ: Բնական է, որ լացն ու աղմուկն ասելի մեծ շափով տեղի պիտի ունենար դպրոցներում աշակերտների մէջ: Հայոց երկսեռ դպրոցում, երբ անկարելի եղաւ օրիորդներին հանդարտեցնել, ամենին էլ այդ օրը տուն արձակեցին:

Չամախուց այստեղ հանեղ լուրերն իսկապէս զարհուրելի են. բարեկամներեց մեր գրում է. «Էմեսներում շուտած երկրաշարժը հիմալայական արեց քաղաք. այլևս Չամախին զբոսիլին չուեի, աւերակներն կոյտ է ներկայացնում նա. անսիրտ մարդն անգամ արտաւում է, երբ տեսնում է հազարաւոր տարիներ գոյութիւն ունեցող Չամախին քաղ ու քանդ եղած: Մեր սիրելի Լեոնը զօր գնաց երկրաշարժին: Սա Չամախու ուսուցչի քաղաքական և դպրոցի ուսուցիչ Լեոն Վասսան է: Հանգուցեալը Չամախու գաւառի հայաշատ Գեարքեան՝ զիւղիցն էր

քահանայի օրդի, երկար տարիներ ուսուցչութիւն էր արել հայ գիւղերում: Բարեխիղճ էր որպէս ուսուցիչ, անգնահատելի ընկեր և մի պատուական հայ երիտասարդ: Որքան յիշում եմ, նա մի ժամանակ թղթակցում էր: «Երբ Գարոն Չամախուց և գաւառից. ունի կին և երեխաներ: Լեոնի մահով նրա մտերմական նեղ շըշանը կորցրեց իւր անփոխարինելի ընկերներից ամենապատուականին:

ԲՈՒՔԱՅԻՑ մեզ գրում են.—Բարձրագոյն հոգևոր իշխանութեան կարգադրութեամբ, յանուն գործակալ Արսէն վարդապետի՝ երկրաշարժից վնասուածներին օգտին յատկացրած էր 2000 ռուբլի տեղւոյս ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու գումարներից: Արսէն վարդապետը Չամախի մեկնելով չըջլել է Մէլաքի, Գեարքեան՝ Մաղիւս, Մաղաւա և այլն գիւղերը: Բոլոր գիւղերն աւերուած են, բացի Մաղաւաւից, որ քիչ է վնասուած: Հայր գործակալի քարոզից երևաց, որ ինչեւալ գիւղերն աւերուած և աւերակների կոյտեր են ներկայացնում. շորի կարիք չկայ, այլ անհրաժեշտ է հաց, ախիւր և փող: Եկեղեցում քարոզից յետոյ գանձանակ չըջեցին Լեոնը և եղիչ քահանաները և 306 ռուբլի ժողովեցին:

—Գործակալ Արսէն վարդապետը մեկնեց Թիֆլիս Նորին Օմովեանն շարժի մասին զեկոյնանելու և պատուիրած գումարը ներկայացնելու:

—Արժ. Լեոնը քահանայի յորդորանաց համաձայն, նրա ծխական Վարդանանի աղկալայ նշանադրութեան առթիւ օրիորդի հորաքոյր կոյս Անթառա՝ Վարդանանը երկրաշարժից վնասուածների օգտին նուիրեց հազար ռուբլի:

—Չամախուց եկողներն ինչպէս և հայր Արսէնը, գանգատուում են երկրաշարժից վնասուածների վերաբերմամբ Թաղիկի ներկայացուցիչ Հասան բէկ Մելիքովի բռնած ոչ զօրիկի դեքի դէմ: Այդ պարտը Չամախում իրեն գիմող վնասուած և օգնութեան կարօտ հայերին ոչինչ չէ տալիս գանգան գօտարութիւններ յարուցանելով և բոլորը բաժանում է թշուրքերին: Այդ մասին հայր Արսէնը բողոքել է ուր հարկն է և քաղաքային վարչութեան: Առհասարակ Չամախու և շըջկայ գիւղերի վնասուած հայերը բողոքում են Չամախու գործող կառնետի դէմ:

—Օր չէ անցնում, օր ֆօրգններով և ուղով Չամախուց և շըջկայ գիւղերից փախչողներ չկան այստեղ: Մօրդապետական ընկերութեան աշխատա ջր տունը ներկեցով լցուել է: Եղանակները փրատուցան, մերթ անձրեւում, մերթ ձիւն է գալիս: Հայոց գերաստանական խումբը երկրաշարժից վնասուածների օգտին ներկայացնում ունեցաւ, և եկամուտը յանձնեց մանածոյովին: Տեղւոյս քահանաները Չամախու պաշտանակիցն, կրած վնասը համար, օգնեցին 200 ռուբլի նուէր ուղարկելով:

—Չամախու երկրաշարժից վնասուած թէ ժողովրդին և թէ հոգևորականներին Վեհափառ Հայրապետի և Ս. Էլմիաճանի կողմից նուիրուած է ընդամենը 4,000 ռուբլի:

Փետրուարի 12-ի երեկոյան Բագուի գնացքով Չամախի մեկնեց այնտեղի կոնսիստորիայի նախադաւ Եփրեմ վարդապետը՝ բաժանելու վիճակի արկածեալ հոգևորականներին Վեհափառ Հայրապետի ընծայած 1,000 ռուբլին:

ԲՐՈՆԻԿԱՆ

Վեհափառ Հայրապետին փետրուարի 12-ին այցելեցին Իլէյտեր երկու եղբայրները՝ Թիֆլիսի կոնսիստորիալ և իւր եղբայր Գոտապետիկը:

—Փետրուարի 12-ին Վեհափառ Հայրապետի կողմից Վրաստանի սրբա-

նէ Զգարիսի այցելութիւն տուին նրա անուանակոչութեան տօնի առթիւ: Գարեգին եպիսկոպոս Սաթուհեան և Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան:

—Այսօր, փետրուարի 14 ին, Վանքի աւագ եկեղեցում պատարագից յետոյ հոգնահանքում է կատարուելու ներսիսեան դպրոցի հիմնադիր Ներսէս Վաթիկոյի համար, Վեհափառ Հայրապետի, Ներսիսեան դպրոցի աշակերտների, ուսուցչական խմբի և հոգաբարձութեան ներկայութեամբ:

—Թիֆլիսի քաղաքապետի պաշտօնակատարը նահանգապետին է ներկայացրել միւս ըստ տեսակների վնասուելու մասին քաղաքային խորհրդի կայացրած որոշումը: Ի նկատի ունենալով այն բանը, որ ընտանիքներն ծանօթ չէ մօտ տեսակների բաժանմանը, որից կարող են օգուտ քաղել մասնաճանները գնողներին խաբելու համար, քաղաքապետի պաշտօնակատարը խնդրում է յետաձգել յիշեալ որոշման գործադրութիւնը մինչև որ քաղաքն ինքը բանայ մի խնուրներ: Միւս կողմից իրենք մասնաճանները դժգոհ են միւս ըստ տեսակների վնասուածն ուղղումից և քաղաքային վարչութեան խնդրամատոյց են եղել որ այդ որոշումը չգործադրուի և ընդամենը աւելացնուին մօտ դեքերը:

—Մօտը. Վեդ յաղաքի հաղորդում է, որ Ֆինիանդիայում ծննդեան տօնը. ընն մի շարք ցոյցներ են եղել ուսուցադրեցութեան դէմ: Թատրոնում ներկայացում էր խիտ գիմարի ընտուրովին ունեցող հայերեանդական մի պիէս, որը տեսնելու համար տոմսակներ վաճառում էին էժանեցրած գներով իսկ դպրոցական աշակերտներին ներկէին թողնում ձրեաքար. Վապիթօ գրքնինն ստիպուած էր փախչել գետտարներից, իսկ Կարաստեղ ոստիկանապետին հաւատարմութիւնը սուրում էր: Իսկնից երևաց, որ խոտկարներն եղել են ֆինիանդական զօրքերի նախկին սպաներ:

—Գոգուի մահուան 50-ամեակը տօնելու մասին Թիֆլիսի քաղաքային դեպրոցական յանձնաժողովի որոշումը ներկայացուած է նահանգական իշխանութեանն ի հաստատութիւն:

—Ներքին գործերի մինիստրութիւնը, «Գաւառ»-ի ասելով, թոյլ է տուել Բագուի հրատարակելու առեւթէն մի նոր ամենօրեայ թերթ ընդարձակ ծրագրով «Բագու» անունով: Հրատարակիչն է պ. Լաւրով: Բաժանորդագրին է Բագուի 7-րդ, որիւր քաղաքներում—8 ռ. 50 կ.

—Վերջին ժամանակներս Թիֆլիսի հայոց քահանաների մէջ, ինչպէս մեզ հաղորդում են, մի առանձին շարժում է նկատուում, ձգտում իրենց տիրացուներին փեսայացնելու, յետոյ դրանց ժողովրդի գլխին տէրտէր կարգել տալու պայմանով: Վայ այն տիրացուին որ հակառակուից իւր տիրոջ, Ուրիշ թերթ տիրացուն ուղում է ծուխ ունենալ պիտի օւղի իւր տիրոջ (քահանայի) ալ չիկը. այդ պայմանով հարաւ փեսային տուն կրտանէ բաժինը—ծուխը:

ՄԵՃ ԳՐԱԽՈՒՄ ԵՆ

ՂՈՒՔԱՅԻՑ.—Փետրուարի 10-ին տեղի բնակիչներից Արցուի բէկ Աւանան վախճանեց 70 տարեկան հասակում: Հանգուցեալը երկար տարիներ վարում էր տեղի պարտական գանձաւարնու գանձապահի պաշտօնը, որը թող էր սրանից երեք տարի առաջ ծերութեան պատճառով և ստանում էր կին օսթիոյակ: Հանգուցեալի որդիքն, իրենց հօր յիշատակին, 200 ռ. են նուիրել թեմական դպրանոցին, 50 ռ. էլ Չամախու երկրաշարժից վնասուածների օգտին: Պատարագից յետոյ բարձր. Բենիկ վարդապետը դամբանական խօսեց: Հայրապետի իւր խօսքը՝ մասնաւորելով Չամախու աղետի մասին՝ գթաշարժ խօսքերով հրաւր կարգեց եկեղեցում հաւաքուած ժողովրդին երկրաշարժից թը-

Նախով կրակիին մէջ զատաղանկինքը կը
հետէլ բոցն ասելի արծաթեայնոյ համար
Մեծի համար շատ արեւ ժամանց մը
ու հլումահգիշ ներկայացում մ'էր աս, որ
վերջացաւ կէս գիշերուան ժամը կէսնինն
Սակէ զուտ հասոյթ՝ գոյացած է, յա-
ծիւ համեմատ, գրեթէ վեց անգլ. ոսկի
Առանց չիշխու հեծ կըրտաբլուծեալ
անցիլ տիկ. Յուլիանէ Գիվզեանի
Արթին բէկ Մելիքեանի աստաճանքու

45000 20 40964